

Med föräldrarna på avstånd – utmaningar för barn i familjehem

Kapitel 25 i antologin Barn är anhöriga – vågar vi
lyssna på dem?

Nka Barn som anhöriga 2025:2 - särtryck

© 2025 Kerstin Neander, Amanda Angelöw och Nationellt kompetenscentrum
anhöriga™

REDAKTÖRER Rosita Brolin, Ritva Gough, Lennart Magnusson,
Elizabeth Hanson

Ta del av hela antologin på www.anhoriga.se/publicerat/publikationer-barn-som-anhoriga/

Kapitel 25

Med föräldrarna på avstånd – utmaningar för barn i familjehem

Kerstin Neander, Amanda Angelöw

Kerstin Neander är socionom och filosofie doktor i medicinska vetenskaper vid Örebro universitet och anställd vid Universitetssjukvårdens forskningscentrum, Region Örebro län. Hon har under många år arbetat med samspelsbehandling i späd- och småbarnsfamiljer, och detta var också startpunkten för hennes forskning. Det återkommande temat i hennes forskning är barn i utsatta situationer. Hon deltar nu i forskningsprojektet "Barn i familjehem: ett samskapande forskningsprojekt om trygghet, motståndskraft och coping" vid Lunds universitet. Neander har tidigare medverkat i rapporten "Det späda barnet som anhörig", utgiven av Allmänna Barnhuset, och har därutöver publicerat "Möten i Gryningen: erfarenheter från socialt behandlingsarbete med späd- och småbarnsfamiljer", utgiven av Natur och Kultur, samt ett antal artiklar. Hon har haft många utbildnings- och handledningsuppdrag inom bland annat hälso- och sjukvården och socialtjänsten.

Amanda Angelöw är utbildad psykolog och filosofie kandidat i mänskliga rättighetsstudier. Amanda doktorerar i utvecklingspsykologi vid Institutionen för psykologi på Lunds universitet. Hennes forskning berör barn i familjehem och bedrivs inom projektet "Barn i familjehem: ett samskapande forskningsprojekt om trygghet, motståndskraft och coping". Hon arbetar även på Rädda Barnen med att utveckla utbildningsmaterial om barnkonventionen och barnets bästa. Hon har mångårig erfarenhet av att utbilda inom socialtjänst och familjehem om trauma och traumamedveten omsorg.

Sammanfattning

År 2023 var 18 800 barn placerade i familjehem. Gemensamt för dessa barn är att de under en tid upphör att dela vardag med sin ursprungsfamilj. Att i en sådan situation upprätthålla relationen till föräldrarna innehåller en rad utmaningar. I kapitlet har vi belyst dessa utmaningar utifrån följande perspektiv: lagstiftning, teorier och erfarenheter från placerade barn, föräldrar, familjehemsföräldrar och socialarbetare.

Historiskt sett har pendeln svängt från att försumma barnets möjligheter till kontakt med sin ursprungsfamilj till att göra det till en självklarhet att främja denna kontakt.

Särtryck ur antologin Barn är anhöriga – vågar vi lyssna på dem? Nka Barn som anhöriga 2025:2

Detta menar vi är en i grunden positiv utveckling. Det finns dock tecken på en ideologisk hållning som innebär att det i sig är bra för barn att ha kontakt med sina föräldrar, och att denna tes ibland ges företräde framför en hållning där man bedömer varje enskilt barn och dennes situation.

När ett barn placeras i familjehem brukar man använda begreppet ”det tredelade föräldraskapet”, vilket avser att socialtjänst, familjehem och föräldrar delar på ansvaret. Barnets föräldrar kan uppleva sig ifrågasatta och vantrivas i rollen som förälder på avstånd, familjehemmen kan brottas med osäkerheten om placeringen plötsligt ska upphöra medan socialtjänstens uppdrag är uppdelat på olika socialsekreterare inom organisationen, som dessutom ofta präglas av bristande kontinuitet på personalsidan. Den största utmaningen med denna tredelning bärs dock av barnet.

För att barnets rätt till kontakt med sina ursprungsföräldrar ska kunna förverkligas på ett bra sätt är det väsentligt att både familjehemmet och socialtjänsten ger barnet det stöd som behövs. Det är lätt att inse att ett umgänge mellan barn och föräldrar kan vara komplicerat, även i de fall då både barn och föräldrar önskar att träffas. Mötena blir ofta känsloladdade och det kan vara svårt att på begränsad tid få kontakten att fungera.

Det händer att barnet signalerar att det inte vill eller att det far illa av umgänget med ursprungsföräldrarna. När ett barn visar sådana tecken kan det vara svårt att bedöma barnets reaktioner, vilket kan leda till konflikter. Å ena sidan finns uppfattningen om att barn bör ha kontakt med sina föräldrar, och dessa argument är i princip välgrundade. Syftet med vården är att barnet ska återförenas med sina föräldrar, och oavsett det är det av betydelse för ett barn att kontakten med föräldrarna inte bryts. Å andra sidan kan det finnas situationer när umgänget inte främjar barnets psykiska hälsa och utveckling. Umgångessituationer som upplevs djupt obekväma eller skrämmande för barnet kan öka den känslomässiga distansen till föräldern och inverka negativt på barnets utveckling.

Barnkonventionens artikel 3 om barnets bästa säger att: ”Vid alla åtgärder som rör barn [...] ska i första hand beaktas vad som bedöms vara barnets bästa”, och såväl Föräldrabalken som Socialtjänstlagen hänvisar till detta. Vad som är barnets bästa är unikt för varje barn och kräver en noggrann prövning baserat på många olika perspektiv. För att leva upp till barnkonventionen behöver alla vi som möter barn i familjehem lära oss lyssna på och försöka förstå vad barnet uttrycker.

Summary

With Parents at a Distance – Challenges for Children in Foster Care

In 2023, 18,800 children in Sweden were placed in foster care, meaning that they lived apart from their family of origin for a period of time. Maintaining parent-child relationships during such placements presents a range of challenges. The chapter explores these challenges from multiple perspectives – legal frameworks, theoretical approaches and experiences from placed children, birth parents, foster parents and social workers.

Historically, attitudes have shifted from overlooking the importance of maintaining contact with the child's original family to promoting such contact as inherently positive. While this shift is generally viewed as progress, there is concern that an ideological stance – that contact is always beneficial – sometimes takes precedence over a case-by-case assessment of what is best for the individual child.

The concept of “three-part parenting” is often used in foster care, referring to the shared responsibilities among social services, foster carers, and birth parents. Each party may face unique difficulties in this arrangement: birth parents may feel excluded or inadequate, foster carers may experience uncertainty about the future of the placement, and social workers often work within fragmented systems marked by staff turnover. However, the greatest burden is carried by the child.

To ensure that a child's right to contact with their parents is realised in a meaningful way, both foster carers and social services must provide the necessary support. Even when both the child and the parent wish to maintain contact, these visits can be emotionally charged and difficult to manage in short periods of time.

Children may also express reluctance to visit or show signs of distress after contact with their birth parents. These signals are difficult to interpret and may lead to conflict. On one hand, contact is often encouraged based on the principle that reunification is the ultimate goal of foster care and that maintaining ties is generally in the child's interest. On the other hand, there are situations in which contact may negatively affect the child's mental health and emotional development.

Article 3 of the UN Convention on the Rights of the Child states that “in all actions concerning children, the best interests of the child shall be a primary consideration.” Determining what is in a child's best interest must be done individually and thoughtfully, taking multiple perspectives into account. To fulfill the promises of the Convention, all of us who work with children in foster care must become better at listening to and understanding what the child is trying to tell us.

Inledning

Ett barn föds in i en väv av relationer [1]. Denna väv är inte statisk. Syskon föds, föräldrar separerar, förskolepersonal slutar, mor- eller farföräldrar dör, kompisar flyttar, barnet byter skola och så vidare. För flertalet barn sker förändringarna succesivt, och de närmaste relationerna hålls intakta, men för barn som placeras i familjehem är situationen oftast helt annorlunda. De lämnar sin "väv" och placeras i en annan, vilket innebär att barnet erfar en rad separationer. För barnet är separationen från föräldrar och i förekommande fall syskon ofta den mest påtagliga och smärtsamma. Att upprätthålla relationen till föräldrar och andra närstående innebär en rad utmaningar som väcker frågor om hur och på vems villkor umgänget mellan barnet och föräldern ska ske.

Vårt kapitel *Med föräldrarna på avstånd* handlar om de utmaningar som barn, särskilt yngre barn, i familjehem har att brottas med när det gäller relationerna till sitt ursprungliga nätverk. Det är våra erfarenheter som socialarbetare, psykolog och forskare som fått oss att förstå hur komplicerat och ibland utsatt det kan vara för barnet att förhålla sig till sin omstrukturerade "väv av relationer" och att detta är en viktig aspekt av att vara ett barn i familjehem. Vår ambition är att belysa dessa utmaningar utifrån olika perspektiv.

I våra kontakter med familjehemsplacerade barn har vi lärt oss att det inte är självklart hur vi lämpligast ska benämna de olika "föräldragestalterna". När det inte klart framgår av sammanhanget vilka som avses kommer vi i detta kapitel använda termerna ursprungsföräldrar och familjehemsföräldrar.

Hur många barn handlar det om?

År 2023 var 18 800 barn någon gång under året placerade i familjehem. Ungefär 7000 barn och unga var under samma tid placerade i annan vårdform (Hem för vård eller boende (HVB), stödboende, med mera). Detta innebär att familjehem är den vanligaste heldygnsinsatsen för barn i Sverige. Särskilt vanligt är det att yngre barn som behöver heldygnsvård placeras i familjehem. När det gäller barn upp till 12 år var 89 procent placerade i familjehem år 2023, medan motsvarande siffror för barn i åldrarna 13–17 år var 73 procent och för ungdomar 18–20 år 45 procent. Fördelningen mellan pojkar och flickor i familjehem var jämn. Av de familjehemsplacerade barnen var 5 440 placerade i jourhem, antingen som enda insats eller i väntan på familjehemsplacering [2].

Placeringarna kan vara frivilliga, vilket innebär att föräldrarna samtycker till en placering, och har då sin utgångspunkt i Socialtjänstlagen (SoL) [3]. Cirka 63 procent (11 810) av placeringarna 2023 gjordes med stöd av SoL. Om föräldrarna inte samtycker, men skäl för en placering finns, sker placering med stöd av Lag om vård av unga (LVU) [4]. Vi kommer längre fram i kapitlet beröra vilken betydelse det kan ha för barnet kopplat till umgängessituationer om placeringen är grundad i SoL eller LVU.

Pendeln har svängt

Historiskt sett förlorade många barn kontakten med sina föräldrar i samband med familjehemsplacering. Om vi går tillbaka till 60- och 70-talen lade man inte någon vikt vid den kontakten, och det fanns till och med en negativ inställning till den, vilket bland annat kom till uttryck i många beslut om umgängesbegränsningar och umgängesförbud. Barn placerades ofta geografiskt långt från sina föräldrar, ibland med syftet att försvåra kontakten med föräldrarna [5].

I mitten av 70-talet saknade nästan hälften av de familjehemsplacerade barnen som inte bodde hos sina släktingar kontakt med sina närstående [6]. Det var mot denna bakgrund som barns behov av kontakt med närstående kom i fokus i slutet av 70-talet. Forskare [7] pekade på de negativa konsekvenserna såsom känslor av övergivenhet, oro och förvirring som kunde komma av att barnet förlorade kontakten med sina föräldrar. Den separationskris som en placering innebär uppmärksammades också, liksom barnets behov av att bibehålla anknytning och känslomässiga relationer till sin ursprungsfamilj [5]. Det är vanligt att placeringar upphör när barnet är runt 18 år och lämnar skolan. Barnet förlorar då samtidigt flera av sina sammanhang, och om vare sig banden till ursprungsfamiljen eller till familjehemmet är starka kan barnet bli väldigt ensamt.

Den ökade medvetenheten om betydelsen av barnens kontakt med sitt ursprung kom att ha betydelse för den lagstiftning som växte fram. I Socialtjänstlagen från 2001 slogs några centrala principer fast när det gäller placeringar av barn i samhällsvård. Återföreningsprincipen innebär att barnet ska återvända till sina föräldrar när syftet med vården är uppnådd, medan närhetsprincipen handlar om att barnet ska placeras nära sina föräldrar för att kunna upprätthålla kontakten. Anhörigprincipen innebär att socialtjänsten i första hand ska överväga placeringar i barnets nätverk. Barnets bästa är dock den överordnade principen [3].

Denna utveckling kan beskrivas som att pendeln nu har svängt på så sätt att familjehemsplacerade barns kontakt med sina föräldrar ges hög prioritet. Det finns också andra faktorer som inneburit att förutsättningarna för kontakt mellan barn och deras närstående har förändrats på ett genomgripande sätt, till exempel teknikutvecklingen som ökat möjligheten till en tät kontakt genom (video)samtal med mobiltelefon och chattfunktioner i spel. Såväl barnets rätt till sin ursprungsfamilj som föräldrarnas rätt till sitt barn framhålls numera. Detta ser vi som en i grunden positiv utveckling. Det finns dock tecken på att en ideologisk hållning, som ibland benämns *kontaktparadigmet* och som innebär att det anses bra för barn att ha kontakt med sina föräldrar, ibland ges företräde framför en hållning där man bedömer varje enskilt barns situation [8]. Det kan leda till umgänge mellan barn och föräldrar även när det är mycket tveksamt om ett sådant gynnar barnet.

Rättsliga ramar

Föräldrabalken (FB) och Socialtjänstlagen (SoL)

Föräldrabalken (FB) [9] bestämmer det rättsliga förhållandet mellan barn och föräldrar. Framför allt handlar FB om barnets rättigheter och de skyldigheter som föräldrar har gentemot sina barn. I sjätte kapitlet – som handlar om vårdnad, boende och umgänge – står följande att läsa:

Barn har rätt till omvårdnad, trygghet och en god fostran. Barn skall behandlas med aktning för sin person och egenart och får inte utsättas för kroppslig bestraffning eller annan kränkande behandling.

Om inte föräldrarna kan tillgodose detta stadgar SoL 5 Kap 1 § att socialnämnden

i nära samarbete med hemmen [ska] sörja för att barn och unga som riskerar att utvecklas ogynnsamt får det skydd och stöd som de behöver och, om barnets eller den unges bästa motiverar det, vård och fostran utanför det egna hemmet.

I FB 6 kap 15 § stadgas att *barnet ska ha rätt till umgänge med en förälder som det inte bor tillsammans med. Umgänget kan ske genom att barnet och föräldern träffar varandra eller genom att de har annan kontakt.* Skrivningen i SoL 6 kap 1 § går i samma riktning: *Vården bör utformas så att den främjar den enskildes samhörighet med anhöriga och andra närstående samt kontakt med hemmiljön.*

Det finns också en samstämmighet i FB och SoL angående "barnets bästa". I FB 6 kap 2 § är formuleringen att *barnets bästa ska vara avgörande för alla frågor om vårdnad, boende och umgänge.* Motsvarande skrivning i SoL 1 kap 2 § är *Vid åtgärder som rör barn ska barnets bästa särskilt beaktas. Vid beslut eller andra åtgärder som rör vård- eller behandlingsinsatser för barn ska vad som är bäst för barnet vara avgörande.*

Efter utredningen Tryggare hem för barn [10], ändrades Föräldrabalken så att barnets rätt till skydd mot våld ska kunna gå före föräldrarnas rätt till umgänge med barnet. Lagändringen gäller från 1 januari 2025. Ändringen i 6 kap. 2 a § FB – *barnets bästa* innebär att risken för att barnet far illa får en särskilt framträdande plats vid bedömningen av barnets bästa. Den markerar också att andra hänsyn, bland annat behovet av en nära och god kontakt med båda föräldrarna, är underordnade risken för att barnet far illa. Om det kan förutses en risk för att barnet far illa ska den risken väga tyngst vid bedömningen av vad som är bäst för barnet. I 6 kap. 15 § första stycket FB – *umgänge* görs ett tillägg som innebär att något umgänge med föräldern inte ska ske när umgänge inte är förenligt med barnets bästa.

Om barnet vårdas med stöd av SoL är det vårdnadshavarna som bestämmer i frågor som rör barnets personliga angelägenheter. I samband med placeringen upprättas en vårdplan, där bland annat umgängesfrågor berörs. Vid en placering enligt SoL har nämnden inte någon möjlighet att ensidigt bestämma hur umgänget mellan barnet och vårdnadshavaren ska utformas. När barnet fyllt 15 år krävs barnets samtycke till umgänge. Yngre barn har rätt att komma till tals och få sina synpunkter beaktade. Det avgörande ska vara vad som är bäst för barnet.

Vid vård enligt LVU är det möjligt att besluta om umgängesbegränsningar. Också i dessa fall ska barnets behov av umgänge med föräldrar och vårdnadshavare tillgodoses så långt det är möjligt. Det finns enligt LVU möjligheter att göra begränsningar i umgänget *om det är nödvändigt med hänsyn till ändamålet med vården* [4]. En utgångspunkt är att det inte får begränsas mer än nödvändigt för att genomföra vården. Här finns det också bestämmelser om hur barnets synpunkter ska tillmätas betydelse.

Socialstyrelsen [11] tillägger i sin handbok för socialtjänsten att det enligt ett utslag från Justitieombudsmannen är möjligt att träffa överenskommelser om hur umgänget ska gå till även när det gäller frivilliga placeringar, också om det innebär vissa inskränkningar i vårdnadshavarens rätt att träffa barnet. Man slår ändå fast att en upprättad umgängesplan vid en frivillig placering inte innebär någon rättslig begränsning av vårdnadshavarens rätt att träffa sitt barn.

Barnkonventionen och rättigheter för barn i familjehem

Även om barnrättsperspektivet länge varit framträdande i Sverige, inte minst sedan ratificeringen av barnkonventionen 1990, så stärktes det ytterligare när barnkonventionen blev svensk lag i januari 2020. Vissa artiklar i barnkonventionen berör specifikt barn i familjehem. En av dem är artikel 20 som lyfter fram barnets rätt att få skydd av staten när barnet för sitt eget bästa inte kan bo kvar i sin hemmiljö. En annan är artikel 25 som poängterar barnets rätt att få behandlingen i den omhändertagande miljön granskad regelbundet. Barnets kontakt med sin ursprungsfamilj regleras i artikel 9 som säger att barnet har rätt till kontakt med båda sina föräldrar, förutom när det strider mot barnets bästa [12]. Denna artikel blir särskilt betydelsefull för umgängessituationer.

En av de mest centrala artiklarna i barnkonventionen är artikel 3 om barnets bästa som säger att: *Vid alla åtgärder som rör barn [...] ska i första hand beaktas vad som bedöms vara barnets bästa* [12]. FN:s barnrättskommitté betonar att begreppet ”barnets bästa” är flexibelt och anpassningsbart och bör justeras utifrån det individuella barnet. Vad som är barnets bästa är alltså unikt för varje barn och kräver en noggrann prövning baserat på flera olika perspektiv. Att lyssna till barnet och att inhämta barnets egen åsikt är enligt FN:s barnrättskommitté en av de mest centrala aspekterna att ta hänsyn till när bedömningar av barnets bästa ska göras [13].

Särtryck ur antologin Barn är anhöriga – vågar vi lyssna på dem? Nka Barn som anhöriga 2025:2

Barnets rätt att uttrycka åsikter regleras i barnkonventionens artikel 12. Artikel 12 säger att *det barn som är i stånd att bilda egna åsikter har rätt att uttrycka dessa i alla frågor som barnet är berört av*. FN:s barnrättskommitté framhåller att barnet inte ska behöva bevisa sin förmåga att bilda egna åsikter utan att det snarare ska förutsättas att barnet kan detta oberoende av ålder och utvecklingsnivå. Ett barn som har svårt att uttrycka sin åsikt på grund av exempelvis språk eller funktionsvariation ska få verktyg för att kunna uttrycka sig. Barnrättskommittén slår också fast att barnet behöver få tillräcklig information för att kunna bilda en åsikt och betonar vikten av att inte bara lyssna på barnet utan att också låta det barnet säga få betydelse. Det är inte huvudsakligen åldern som ska avgöra hur stor betydelse barnets åsikt får, utan snarare barnets individuella förmågor och kapacitet att uttrycka åsikter fritt och självständigt [14].

FN:s barnrättskommitté uppmärksammar särskilt behovet av att hitta vägar för att även de yngsta barnen ska kunna utöva sina rättigheter. Kommittén slår fast att *rätten att uttrycka åsikter och känslor bör förankras i barnets dagliga liv i hemmet och i hans eller hennes samhälle; inom hela utbudet av vård-, omsorgs- och utbildningsinrättningar för tidig barndom, såväl som i rättsliga förfaranden; och i utvecklingen av policyer och tjänster, inklusive genom forskning och konsultation*. Kommittén säger vidare att *för att uppnå rätten till delaktighet krävs att vuxna intar en barncentrerad attityd, lyssnar på små barn och respekterar deras värdighet och deras individuella åsikter* [15]. Utgångspunkten är alltså att även späda (barn under ett år) och små barn har rätt att göra sig hörda och att det är vi vuxna som har ansvaret att lära oss att förstå vad de kommunicerar.

Det tredelade föräldraskapet

För att förstå det placerade barnets situation behöver vi beskriva sammanhanget, det vill säga barnets omsorgssituation som i samband med en placering i grunden förändras. I stället för att föräldrarna ensamta axlar omsorgsansvaret delas nu ansvaret med familjehemsföräldrarna och socialnämnden. För att beskriva detta används ofta begreppet ”det tredelade föräldraskapet” [11]. Detta är inte en juridisk term, utan används i huvudsak för att illustrera att det nu är flera parter som ska ta ansvar för barnet.

Föräldrarna är i regel fortsatt barnets vårdnadshavare och har kvar bestämmanderätten, exempelvis när det gäller skolgång, barnpsykiatrisk behandling eller läkarvård. Om vården ges enligt LVU har socialnämnden en starkare ställning vad gäller att bestämma om barnets personliga förhållanden.

Familjehemmet har ansvaret för den vardagliga omsorgen. Familjehemsföräldrarna har också ett ansvar att verka för ett gott samarbete med föräldrarna och till exempel dela med sig av vad som händer i barnets vardagsliv. Socialnämndens roll beskrivs ofta som samordnare i det tredelade föräldraskapet [11].

Konstruktionen innehåller en komplexitet, och det handlar inte om tre likställda parter eftersom det finns betydande skillnader i bland annat makt [16]. Det finns uppenbara risker för intressekonflikter och konflikter i detta system. Ur barnets perspektiv blir dessa konflikter en belastning. Detta kan lika gärna uttryckas omvänt – om det är ett gott samarbete mellan familjehem, föräldrar och socialtjänst är det gynnsamt för det placerade barnet.

Fokus för vårt kapitel är **barnets** situation med föräldrarna på avstånd, men för att få en djupare förståelse av den är det väsentligt att också skifta perspektiv och reflektera över villkoren för de olika aktörerna i det tredelade föräldraskapet.

Att vara förälder på avstånd

Att upprätthålla föräldraskapet till sitt placerade barn är komplicerat. Ofta föregås placeringen av betydande svårigheter i föräldraskapet, och utredningstiden kan upplevas som mycket påfrestande. Det är vanligt att föräldrarna känner sig "underkända" i sitt föräldraskap, medan familjehemsföräldrarna uppfattas som "godkända".

Föräldrarnas utsatta situation, deras behov av och lagstadgade rätt till stöd har uppmärksammats inom ramen för projektet *Förälder på avstånd* som pågick under 2018 – 2021, med FoU Väst som projektägare [17, 18].

Ur det placerade barnets perspektiv är det av avgörande betydelse att föräldrarna får det stöd de behöver. Vi vet att barn tenderar att ta ansvar för sina föräldrar, och det viktigaste sättet att befria dem från detta ansvar är att konkret kunna berätta att det finns andra som bryr sig om och hjälper deras föräldrar. Vilket stöd föräldern får i samband med umgänget är viktigt för barnet, eftersom det blir en belastning också för barnet om föräldern har uppenbara svårigheter att handskas med umgänges-situationen [19].

Att vara familjehemsförälder

Familjehemsföräldrarnas inställning till sitt föräldraskap har betydelse för det placerade barnet. Den tid när familjehemsföräldrar uppmanades att inte engagera sig för starkt i de barn de tog hand om är förbi, och såväl i vår egen forskning [20] som i andra kvalitativa studier [21] uttrycker familjehemsföräldrar ett starkt engagemang för de barn som är placerade hos dem. Många beskriver att uppdraget påverkar hela livet och är mycket mer än bara ett uppdrag eller ett "jobb". Själva villkoren för deras föräldraskap innebär ett stort mått av osäkerhet. I våra kontakter med familjehemsföräldrar har ett återkommande tema varit rädslan att förlora det placerade barnet. De är medvetna om att beslutet om när placeringen ska upphöra inte ligger hos dem.

Även om relationen med föräldrarna i många fall fungerar bra, är det ändå kring frågorna om umgänge de mest komplexa problemen uppstår. Detta har en direkt betydelse för det placerade barnets relation till sina föräldrar på avstånd.

Möjligheten till stöd från familjehemssekreterare eller motsvarande är centralt. Det finns bland familjehemsföräldrar negativa erfarenheter, vilka ofta grundar sig i bristande kontinuitet på tjänsterna inom socialtjänsten. Vi har också mött familjehemsföräldrar och familjehemssekreterare som beskriver ett samarbete präglad av ömsesidig respekt [20].

Att vara samhällets representant i det tredelade föräldraskapet

Socialnämndens roll i det tredelade föräldraskapet beskrivs oftast som samordnare. Socialnämnden har ett ansvar för barnet, men också för att såväl föräldrarna som familjehemsföräldrarna får det stöd de behöver. I uppdraget ligger också att underlätta samarbetet mellan alla som är engagerade runt barnet [11].

För att komplicera bilden ytterligare finns det inom socialtjänsten en uppdelning mellan olika funktioner kring en placering. En (eller två) socialsekreterare gör den utredning som kan leda fram till att socialnämnden fattar beslut om placering enligt SoL eller LVU. Dessa handläggare har fortsättningsvis ansvar för omprövning med mera. När barnet placerats i ett familjehem kommer en familjehemssekreterare vara socialtjänstens ”representant” i förhållande till familjehemsföräldrarna. Ett placerat barn har också rätt till en socialsekreterare som ansvarar för kontakterna med barnet och som ska beakta barnets tankar och åsikter i ärendet [22].

De uppgifter som ska lösas av socialnämnden är komplexa. Det handlar både om att skapa förtroendefulla relationer till alla de övriga – föräldrar, familjehemsföräldrar och det placerade barnet – och att fatta beslut som ibland går emot någons intressen [23].

Vi har redan varit inne på en omständighet som komplicerar socialnämndens roll i det tredelade föräldraskapet, nämligen den ofta bristande kontinuiteten. Den medför att såväl föräldrar som familjehemsföräldrar och placerade barn ofta möter nya socialsekreterare. Dessa beskrivningar har vi mött i våra olika kontakter med föräldrar och det är också beskrivet i internationell vetenskaplig litteratur [24].

Efter denna beskrivning av det tredelade föräldraskapet går vi nu vidare till barnets perspektiv, som är det centrala för vår framställning.

Att vara barn med föräldrarna på avstånd

När vi nu fördjupar beskrivningen av barnets situation *med föräldrar på avstånd* väljer vi att utgå från tre teoretiska perspektiv. För det första, Bronfenbrenners utvecklingsekologiska modell som sätter det placerade barnet i ett större sammanhang. För det andra, utvecklingspsykologi med särskilt fokus på anknytningsteori

vilken betonar betydelsen av stabilitet i barnets relationer till sina omsorgspersoner. För det tredje presenteras traumaperspektivet som begripliggör vad det placerade barnet kan ha varit med om tidigare, och vilken betydelse detta i sin tur har i relation till familjehemmet och i andra sociala sammanhang barnet befinner sig i.

Efter denna teoretiskt förankrade inledning går vi vidare med att skriva om umgängessituationen och de svårigheter som kan vara förknippade med den. Avsnittet avslutas med den brännande frågan om bedömningen av barnets bästa i umgängessituationen.

Bronfenbrenners utvecklingsekologiska modell

Bronfenbrenners utvecklingsekologiska modell [25, 26] utgår ifrån att ett barns psykosociala utveckling är ett resultat av samspelet mellan barnet och det vidare sammanhanget. Påverkan mellan individen och dess omgivning går i två riktningar, det vill säga att barnet samtidigt påverkas av och påverkar sin omgivning [27]. Denna modell har fått stor betydelse för vårt sätt att förstå barns utveckling och är bland annat en viktig grund för BBIC (Barns behov i centrum) [28], ett arbetssätt som socialtjänsten använder sig av i utredningar av barns sociala situation samt vid uppföljning av barnets situation då det finns insatser från socialtjänsten.

Bronfenbrenner beskriver en rad system som har betydelse för individen på olika nivåer. De sammanhang som barnet är direkt involverat i kallas mikrosystem. Ett mikrosystem är familjehemmet, ett annat ursprungsfamiljen med föräldrar och syskon, och ytterligare ett kan vara den grupp barnet tillhör i förskolan. Ett placerat barn har generellt sett fler mikrosystem att förhålla sig till än ett barn som växer upp i sin ursprungsfamilj. Förutom familjen kan det finnas andra viktiga mikrosystem som barnet lämnat, såsom släktingar, kompisar och kompisars familjer. Med begreppet mesosystem avses samarbetet mellan olika mikrosystem, till exempel hur familjehemsföräldrar och skolpersonal samarbetar. Exosystemet avser miljöer som barnet inte har direkt kontakt med men som ändå påverkar det, som till exempel familjehemsföräldrarnas arbetsplats och ursprungsfamiljens grannskap. Makrosystemet handlar om sådant som lagar, värderingar och traditioner. Begreppet kronosystem tar hänsyn till tidsaspekten och hur förändringar över tid påverkar individens utveckling, såsom livshändelser och historiska förändringar. Även makrosystemet och kronosystemet kan ha större inverkan på det placerade barnet, till exempel via sociallagstiftningen och samhällets genom tiden förändrade syn på vilken hänsyn man ska ta till ett barns synpunkter.

I en studie visar Richardson och medforskare [24] hur den utvecklingsekologiska modellen kan lämna konkreta och väsentliga bidrag för att förstå till exempel mekanismerna kring varför placeringar ibland avslutas plötsligt och i förtid genom så kallade placeringssammanbrott. Forskarnas viktigaste slutsats är att vi behöver ha en förståelse för hur komplext ett placerat barns uppväxtvillkor är, och hur viktigt

ett starkt och positivt samarbete mellan mikrosystemen är för placeringens stabilitet och därmed för barnets välmående och utveckling.

Utvecklingspsykologiskt perspektiv med tyngdpunkt på anknytningsteori

Ett annat viktigt perspektiv för att förstå barns situation i samband med placeringar är anknytningsteori. Det vi framför allt vill lyfta fram är barnets behov av en långsiktigt trygg bas, det vill säga stabila relationer till vuxna personer som finns tillgängliga för barnet över lång tid [29]. Anknytningsteorin lyfter också fram vilken påfrestning separationer utgör, speciellt för små barn.

Det lilla barnet är helt beroende av att vara omhändertagen av vuxna för sin överlevnad. Barnet kommer att knyta an till den eller de personer som tar hand om det. För att barnet ska utveckla en trygg anknytning behöver det ha tillgång till en omsorgsperson som är känslomässigt tillgänglig för barnet och rimligt förutsägbar i sina reaktioner. Förutom att erbjuda skydd när barnet känner oro, rädsla eller liknande behöver barnet få stöd i att utforska världen på ett tryggt sätt. Ett barn behöver inte perfekta föräldrar, men för att ha möjligheter till en god utveckling behöver barnet "tillräckligt bra" föräldrar. Det mest grundläggande för barn är att anknytningspersonen inte uppfattas som skrämmande. Om faran kommer från den person som ska skänka trygghet upplever barnet "en skräck utan lösning", det vill säga att barnet inte kan finna någon väg ut ur sina känslor av rädsla. Konsekvenserna av att återkommande leva med den stress som oreglerad rädsla innebär beskrivs under rubriken Traumaperspektivet nedan.

Ett centralt resultat i anknytningsforskning är att separationer från omsorgspersonerna kan upplevas som stressfulla eller traumatiska [30]. Hur stark och hotfull separationen upplevs har att göra med flera faktorer, där en av de viktigaste är barnets ålder. Separationens längd och hur välbekant den miljö barnet kommer till är andra faktorer av betydelse. Det är viktigt att förstå att styrkan i de känslomässiga banden från barnet till föräldern inte påverkas av kvaliteten i omsorgen. Barnets anknytning till en hotfull eller våldsutövande förälder kan vara minst lika stark som till en välfungerande.

Utifrån det lilla barnets perspektiv handlar närheten till anknytningspersonen om liv och död. En familjehemsplacering innebär en separation, och även om den är nödvändig för barnets fortsatta utveckling innebär den en stark påfrestning för barnet. På vilket sätt barn reagerar och visar vad de känner varierar dock kraftigt. Det är viktigt att veta att vi inte kan dra några säkra slutsatser om hur belastande separationen är för barnet baserat på frånvaron av, eller styrkan i, den uttrycka reaktionen.

Vid en placering är tanken att barnet ska ges en ny möjlighet att utveckla en anknytningsrelation till familjehemsföräldrarna [30]. Detta är fullt möjligt, men kan vara en lång och prövande process. Här är familjehemsföräldrarnas långsiktiga

engagemang avgörande [31]. Vi uppfattar att det åligger samhället ett stort ansvar att skapa förutsättningar för detta.

När vi tänker på en relation mellan två personer är det lätt att fokusera på det yttre, observerbara. Daniel Stern [32] har på ett tydligt sätt beskrivit också de inre dimensionerna som har betydelse när två personer möts. Det handlar i detta sammanhang om barnets inre bild av sig själv, av föräldern, av deras relation, om orsaken till placering, om sin plats i nätverket, sin plats i familjehemmet, barnets inre bilder av familjehemsföräldrarnas inre bilder av föräldrarna och så vidare. Alla dessa inre bilder eller föreställningar har betydelse för barnet och dess möjlighet att känna trygghet och kunna utvecklas. Till exempel kan ett barn ha föreställningen att det är hans eller hennes fel att en förälder varit våldsam.

Det är viktigt att lämna utrymme för barnets funderingar och frågor, samt att hela tiden ge barnet information om vad som händer, på ett sätt som är anpassat utifrån barnets ålder och mognad. Om en förälder brottas med betydande svårigheter kan det vara svårt för de vuxna i barnets omgivning att förmedla en bild av orsaken till placeringen som är sann men inte för "brutal". Det är också av central betydelse att familjehemsföräldrar och socialarbetare talar om föräldrarna och deras intentioner på ett respektfullt sätt. Barnets inre bilder av sig själv och sina föräldrar samt tankar om föräldrarnas tankar om dem, har betydelse för barnets identitetsutveckling.

Traumaperspektivet

Ytterligare ett viktigt perspektiv för att förstå barn i familjehem som anhöriga är traumaperspektivet. Trauma brukar definieras som "resultatet av en händelse eller serie av omständigheter som leder till fysisk, känslomässig eller livshotande skada och har varaktig effekt på hälsa och välmående" [33]. När barnet utsätts för stark stress i samband med svåra upplevelser svarar nervsystemet med kamp-, flykt- eller frysreaktioner. Detta kan också hända när barnet återupplever traumat och traumareaktioner triggas av sinnesintryck som påminner om traumat. Vad som blir ett trauma är i hög grad subjektivt, det vill säga beror på det enskilda barnets upplevelse och på olika skydds- och riskfaktorer. Att bevittna eller utsättas för fysiskt, psykiskt och sexuellt våld leder ofta till trauma, liksom att utsättas för försummelse [34]. Svenska studier visar att omkring 70 procent av alla barn i familjehem har varit med om våld innan placeringen [35, 36]. I den statliga utredningen *För barn och unga i samhällsvård* [37] berättar placerade barn om sina upplevelser av trauma och om bristande hjälp i hantering av trauma som skett innan placeringen.

Att bli utsatt av en närstående är bland det svåraste för ett barn och leder ofta till det som i litteraturen beskrivs som utvecklingstrauma [38]. Begreppet brukar användas när ett barn kontinuerligt utsätts för traumatisk stress i sin omsorgsmiljö och samtidigt inte får viktiga utvecklingsmässiga behov uppfylla. Det blir en dubbel belastning för barnet, som behöver hantera en hotfull miljö och samtidigt saknar

trygga vuxna som kan hjälpa barnet med de starka känslorna. Detta kan ge barnet en förhöjd stressnivå med en hjärna i ständig alarmberedskap och ett underutvecklat regleringssystem som gör det svårt att lugna sig även vid "falskt alarm" i en trygg miljö [39]. Att leva i ständig alarmberedskap till följd av upprepade svåra barndomsupplevelser kan ha långsiktiga konsekvenser för den psykiska och fysiska hälsan även upp i vuxenlivet [40, 41].

Trauma hos barn kan ha olika uttryck som varierar beroende på var barnet befinner sig utvecklingsmässigt. Det finns en mängd litteratur som beskriver barnets reaktioner, däribland Bidö och kollegor [42] som sammanfattar hur symtom på trauma kan yttra sig från förskoleåldern till tonåren. Ofta förekommer överspändhet, undvikande, negativa tankar, nedstämdhet, rädsla och återupplevande genom flashbacks och mardrömmar. Dessa symtom återspeglas i diagnoser som *Posttraumatiskt stressyndrom* [43]. Ofta påverkas sömn, mat, lek och inlärning. Det kan också vara svårt att prata och sätta ord på känslor. I en studie av Steenbakkens och medforskare [44] beskriver barn och unga i familjehem sina svårigheter med känslohantering och relationer.

Kunskapen om att också späda och små barn kan lida av posttraumatiskt stressyndrom har ökat. Den diagnostiska manualen DC:0-5 [45] spänner över de fem första levnadsåren. Ett barn som är upp till ett år gammalt kan visa lägre responsbenägenhet, upplevas som mer svårkontaktbar, mer passiv eller gå tillbaka i utvecklingen. Barnet kan visa irritabilitet och gnällighet och vara svårtröstat. Ett mer allvarligt tecken, och därför extra viktigt att uppmärksamma, är överdriven vaksamhet, rädsior, "startles" (när barnet lätt spritter till), frysreaktioner eller att barnet verkar frånvarande. För en beskrivning av övriga viktiga symtom i åldrar upp till ett år hänvisas till kapitlet *Fysisk och psykisk omsorgssvikt under barnets första levnadsår: Att arbeta systematiskt med späda och små barns psykiska hälsa – upptäcka, beskriva och hjälpa*.

Umgänget med föräldrarna

För att barnets rätt till kontakt med föräldrarna ska kunna förverkligas på ett bra sätt är det väsentligt att både familjehemmet och socialtjänsten ger barnet det stöd som behövs. Det finns en närhetsprincip som ska beaktas vid placeringar, och med närhet menas då både geografisk och kulturell närhet.

Forskningen om umgängets konsekvenser för barnet är begränsad. Särskilt saknas studier som direkt fokuserar på familjehemsplacerade barn och unga [46]. Några av de studier som genomförts förstärker kunskapen om hur viktig kontakten med närstående är för barn i familjehem [5] och tyder på att regelbundet umgänge av god kvalitet kan vara förenat med ökad psykisk hälsa hos barnet. Andra studier belyser de svårigheter som kan vara förenade med denna kontakt [47] och beskriver umgängen där barnet blir avvisat och kritiserat av föräldern [46].

Det är lätt att inse att ett umgänge mellan barn och föräldrar kan vara utmanande, även i de fall då både barn och föräldrar önskar att träffas. Mötena blir ofta känsloladdade och det kan vara svårt att på begränsad tid få kontakten att fungera. Det är inte ovanligt att barn reagerar inför och efter umgänge med sin ursprungsfamilj. Det är naturligt att mötet med föräldrar väcker starka känslor, men det är fel att avfärda ett barns starka reaktioner i samband med umgänge genom att hävda att de är förväntade. Det finns inte någon självklar tolkning, och det behövs en lyhördhet i varje situation inför vad barnet uttrycker med sina reaktioner [19].

Det finns flera faktorer som kan vara komplicerande för barn som bor i familjehem i förhållande till föräldrar och familjehemsföräldrar. Barn hamnar lätt i lojalitetskonflikt, och kan känna att de sviker sina föräldrar om de tycker om sina familjehemsföräldrar. Dessa känslor kan också finnas åt andra hållet, det vill säga att barn får dåligt samvete mot sina familjehemsföräldrar om det längtar efter sina föräldrar [19].

Vår kliniska erfarenhet är att barn har en stark tendens att ta ansvar för sina föräldrar. Detta ansvar blir ofta inte lättare att bära för att föräldern är på avstånd. Uppmaningar till barnet att släppa ansvaret har ofta liten effekt. Det som kan hjälpa ett barn från denna ansvarsbörda är om barnet känner att någon annan bryr sig om och hjälper föräldern.

Umgänge med späda och små barn innebär en del speciella utmaningar [48]. Ett litet barn behöver ofta få lite tid att närma sig en vuxen som han eller hon inte delar vardag med. Det behöver inte betyda att relationen är problematisk eller att barnet inte tycker om den vuxne. För en förälder som längtat efter sitt barn kan det vara väldigt svårt att vara avvaktande i kontakten och låta barnet få ta första steget. Om föräldern närmar sig barnet för snabbt kan situationen upplevas som skrämmande för barnet, och det känslomässiga avståndet ökar. Det är viktigt att föräldrar får förståelse för det och, vid behov, stöd för att kunna ta det lugnt i situationen. Ofta kan man som vuxen tyda barnets signaler om att inte komma för nära för fort, men om föräldern själv hela tiden "bär barnet i sitt hjärta", känner en ständig längtan att träffa barnet och vet att tiden för umgänget är begränsad, kan det vara svårt att förhålla sig avvaktande.

Om barnet signalerar att det inte vill eller mår bra av umgänget

Vi vill i detta avsnitt reflektera över den situation som uppstår när ett barn signalerar att det inte vill träffa sina ursprungsföräldrar eller att det far illa av umgänget med dem. Vi talar nu om när barnets reaktioner inför och/eller efter ett umgänge är mer kraftfulla och oroande än det som beskrivits ovan. Det kan handla om att familjehemsföräldrarna upplever att barnet kommer helt ur balans, och har svårt att klara av vardagliga uppgifter som att vara på förskolan eller i skolan.

När ett barn visar sådana reaktioner kan det upplevas som svårhanterligt för samtliga parter i det tredelade föräldraskapet, både för att det kan vara svårt att

bedöma barnets reaktioner och för att olika intressen kan kollidera. Å ena sidan finns uppfattningen om att barn bör ha kontakt med sina föräldrar, och dessa argument är i princip välgrundade. Syftet med vården är att barnet ska återförenas med sina föräldrar men oavsett detta, är det av betydelse för ett barn att kontakten med föräldrarna inte bryts. Å andra sidan kan det finnas uppfattningar att umgänget inte främjar barnets psykiska hälsa och utveckling, utan i stället utgör en belastning. Bedömningen av vad som är barnets bästa återkommer vi till avslutningsvis i vårt kapitel.

Den reaktion som vi anser att vuxna i barnets omgivning i synnerhet bör fokusera på är om barnet upplever ängslighet inför mötet och rädsla vid umgänget. Ett sätt att försöka göra sammanhanget tryggt för barnet är att erbjuda umgängesstöd (se nedan), vilket innebär att ytterligare person är närvarande. Detta kan vara positivt för barnet, men i de fall barnet har varit våldsutsatt finns det anledning att tro att situationen ändå kan skapa rädsla. När en person har uppfört sig på ett skrämmande sätt kan barnets alarmsystem triggas – oavsett om situationen objektivt sett är trygg. Detta är skälet till att våldsutsatta vuxna personer kan få slippa att vid en rättegång möta den som utsatt dem för våldet. Kraftiga traumareaktioner kan triggas av subtila sinnesintryck som dofter, ljud eller smaker som barnet kopplar ihop med en våldsutövande förälder. Detta kan gå snabbt och vara svårt att förutse. När det gäller barn är det viktigt att vi tillerkänner dem rätten att påverka sin situation även om de inte äger ett språk som gör att de kan argumentera för sin sak. Det är fullt möjligt att tolka även späda och små barns signaler om rädsla.

Vi vill poängtera att umgänge i sig inte nödvändigtvis stärker en relation. Tvärtom kan umgängessituationer som upplevs obekväma eller skrämmande för barnet öka den känslomässiga distansen till föräldern och inverka negativt på barnets utveckling. Den allra viktigaste frågan kring umgänge handlar därför om hur umgänget ska genomföras så att det blir en positiv erfarenhet som stärker relationen och gynnar barnet.

Stöd i umgängessituationen

Socialstyrelsen har publicerat tre skrifter [49, 50, 51] med titeln *Guide till ett positivt umgänge*, varav en riktar sig till barnet, en till föräldrarna och en till familjehemmet. Syftet med skrifterna är att ge kunskap, stöd och uppmuntran till reflektion i samband med umgänge [52].

Det finns goda exempel på hur man har utvecklat former för umgängesstöd som i hög grad utgår från barnets behov. I Mölndal arbetar man med något som kallas Umgängestrappan. Det är barnsekreterare/socialsekreterare och familjebehandlare inom socialtjänstens öppenvård som tillsammans med föräldrarna och familjehemmet gör upp en plan om hur umgänget ska kunna utvecklas i olika steg med stöd i olika omfattning [53]. Det är vanligt, särskilt för de yngre barnen, att de första stegen tas i kommunens umgänghuset, som övrig tid är en öppen förskola, där det

finns rum för olika aktiviteter och personal med särskild kompetens för att ge umgängesstöd. Man flyttar i nästa steg ut umgänget till andra platser, till exempel lekpark, kaféer, bibliotek, medan det sista steget oftast är föräldrarnas hem. I varje steg går man från omfattande stöd till föräldrarna till större självständighet i umgänget. Man är också beredd att backa om det visar sig att umgänget blir påfrestande för barnet. Överhuvudtaget står barnets behov i centrum, och barnet görs delaktigt i alla steg. Det är heller inte en självklarhet att målet ska vara umgänge i hemmet, utan att skapa positiva umgängesstillfällen mellan barn och föräldrar som stärker relationen på sikt. Hur umgängesstillfällena fungerar påverkas också i hög grad av familjehemmets kompetens. (Personlig kommunikation O Broström, Mölndals stad, 2025-02-03).

Det är uppenbart att de insatser som beskrivits ovan och som erbjuds föräldrarna är en form av kvalificerat behandlingsarbete. Insatserna handlar både om planering före, interventioner i stunden och reflektioner efter umgänget. Förutom att stödja och stärka det positiva samspelet mellan föräldrar och barn behöver behandlarna vara uppmärksamma på negativa inslag i samspelet, vilka är belastande för barnet. Vid behov kan familjebehandlarna ta över ansvaret och avbryta situationer som inte är bra för barnet. Behandlarna har lång erfarenhet av sådant arbete, och har flera olika metoder och psykopedagogiska program på sin repertoar. Det är också tydligt att det ofta handlar om ett långsiktigt pågående arbete, där såväl barnets behov som föräldrarnas behov och förmåga förändras över tid. Slutsatsen är att socialtjänsten, i sin organisation, behöver ha kapacitet för långvarigt stöd till familjehemsplacerade barn och deras föräldrar.

Bedömningen av barnets bästa i umgängessituationer

De senaste åren har det uppstått en debatt om gränsdragningen för umgänge och om hur barnkonventionen kan vara till stöd om umgänget blir belastande för barnet. I svensk lagstiftning tycks det finnas en motsättning där barnets bästa å ena sidan ska vara styrande men där lagen samtidigt tar stark ställning för umgänge. Det är viktigt att komma ihåg att barnet enligt barnkonventionen inte har någon skyldighet till kontakt med sina föräldrar, utan att det är en rättighet som är till för barnets skull. Här blir vuxnas bedömning av barnets bästa central. Att bedöma vad som är barnets bästa kopplat till umgängessituationer är något som många både socialsekreterare och familjehemsföräldrar vi träffat lyfter upp som en av de största utmaningarna i deras arbete.

En fråga som inte sällan uppstår är vem som har företräde att bestämma barnets bästa. Det tredelade föräldraskapet innebär att alla tre delar potentiellt kan göra olika bedömningar i frågor som rör barnet, och som en följd av det komma i konflikt. Ett exempel kan vara att det för den utredande socialsekreteraren är väsentligt att få en god samarbetsrelation i arbetet med föräldern/föräldrarna. Det skapar en grund för en långsiktig planering som främjar barnet. I detta sammanhang är frågor om umgänge ofta centrala. För att en placering enligt SoL ska vara tillämplig behöver

Särtryck ur antologin Barn är anhöriga – vågar vi lyssna på dem? Nka Barn som anhöriga 2025:2

det finnas ett samförstånd om det framtida umgängets omfattning och utformning. När barnet sedan är placerat kan familjehemssekreteraren och/eller barnsekreteraren göra en annan bedömning av vad som gynnar barnet.

I ett försök att ge vägledning vid prövning av barnets bästa har Barnombudsmannen utformat ett stödmaterial för beslutsfattare och tjänstepersoner. Stödmaterialet består av 7 steg som innebär att: 1) Beskriva ärendet och det barn som berörs, 2) Lyssna till barnet genom passande tillvägagångssätt, 3) Inhämta kunskap från forskning, lagstiftning och statistik, samt från vuxna som känner barnet, 4) Vägledas av barnkonventionens grundprinciper och övriga artiklar, 5) Ta fram handlingsalternativ och analysera alternativens potentiella effekter för barnet, 6) Bedöma det individuella barnets bästa och 7) Återkoppla till barnet och utvärdera beslutets effekt [54].

Enligt Barnombudsmannens modell behöver kunskap om barnets bästa inhämtas från olika håll och i synnerhet från barnet själv. Vår ståndpunkt är att även om det finns mycket kvar att lära och förfinas så finns det redan nu mycket kunskap om vad späda och små barn kommunicerar. I umgängessammanhanget kan det handla om att vara lyhörd för vad ett barn ger uttryck för av till exempel längtan, oro, rädsla, ansvarstagande eller saknad när det kommer till kontakten med föräldrarna. Nästa steg är att respektera vad barnet uttrycker.

För att få flera perspektiv på barnets situation blir det viktigt att prata med familjehemsföräldrar, ursprungsföräldrar, skolpersonal, terapeuten på BUP eller andra vuxna. Domstolar kan, efter 2025 års ändring av Föräldrabalken, i särskilt komplicerade umgängesärenden inhämta psykologutlåtande om riskerna för att barnet far illa. Att ställa relevanta frågor och ge möjlighet att prata fritt om barnets situation är betydelsefullt. Kunskapsinhämtning från forskning och litteratur kräver tid och resurser, som behöver möjliggöras även i praktiken.

Riskbedömningar är centrala när barnets bästa ska prövas. Vilka effekter får umgänget för barnet, kortsiktigt och långsiktigt? Riskerar barnet att fara illa och utsättas för våld i samband med umgänge? Kan traumareaktioner triggas hos barnet? Får barnet starka känslor, men på en hanterbar nivå? En lyhördhet inför barnets signaler och en förmåga att tolka barnets reaktioner tillsammans med trygga sätt att lyssna in barnets åsikt får då bli vägledande. Om det finns risk att umgänget försätter barnet i fara bör det inte genomföras.

Sammanfattande reflektion

Ett barn har inte möjlighet att styra över sin omsorgssituation. Därför har samhället och dess rättsvårdande myndigheter ett ansvar att se till barnets bästa, vilket i vissa fall innebär att barnet behöver flyttas till en annan familj – för längre eller kortare tid och med eller utan föräldrarnas medgivande. Ur barnets perspektiv är en separation från familjen en djupt ingripande förändring, oavsett vilka skälen är.

Särtryck ur antologin Barn är anhöriga – vågar vi lyssna på dem? Nka Barn som anhöriga 2025:2

Samhället – via socialnämnden – behöver axla sitt ansvar för barnet på ett sätt som motsvarar tyngden av det beslut man fattat.

En av de centrala frågorna är barnets fortsatta kontakt med föräldrarna. Historiskt har pendeln svängt från att placerade barn mer eller mindre frångits kontakt med sina föräldrar till att kontakten med föräldrarna ges hög prioritet.

Frågan om hur barnets kontakt med föräldrarna ska fortlöpa är komplex. Även om man på gruppnivå kan visa att barns utveckling oftast främjas av att ha fortsatt kontakt med sina föräldrar betyder det inte att så alltid är fallet på individnivå. Om barnet känner rädsla och obehag under umgängen finns det alla skäl att tro att det inte gagnar barnet. Det är också viktigt att förstå att regelbundet umgänge inte per automatik betyder att relationen stärks.

Vi ser det därför som centralt att det är barnets behov på kort och lång sikt som ska vara styrande. Eftersom barnets behov kontinuerligt förändras är detta en ständigt pågående process. I umgängessituationen behöver barnet ses som rättighetsbärare och skyddas från att uppleva rädsla och från att fara illa. Den fråga de ansvariga i det tredelade föräldraskapet behöver ställa sig är hur umgänget ska utformas för att gagna barnet.

Vi vill att pendeln nu ska stanna vid en lyhördhet och respekt för det enskilda barnet. Ordet respektera kommer från latinet och har språkliga innebörder som "åter se på", "betrakta" och "fästa sin uppmärksamhet vid". Vi anser att dessa innebörder väl fångar ett respektfullt förhållningssätt till barn. Vi vill sammanfatta detta kapitel med uppmaningen att vi alla behöver lära oss att titta på, lyssna på och försöka förstå vad barn uttrycker. Syftet när ett barn omhändertas för samhällsvård är att främja barnets utveckling, och det kan vi göra enbart om vi hyser djup respekt för barnet.

Referenser

1. Stern DN. Spädbarnets interpersonella värld: ur psykoanalytiskt och utvecklingspsykologiskt perspektiv. Stockholm: Natur och Kultur; 1991.
2. Socialstyrelsen. Statistik om socialtjänstinsatser till barn och unga 2023. Stockholm: Socialstyrelsen; 2024.
3. Socialtjänstlag (SFS 2001:453). Stockholm: Socialdepartementet.
4. Lag med särskilda bestämmelser om vård av unga (SFS 1990:52). Stockholm: Socialdepartementet.
5. Bergman AS, Sandahl C. Umgänge ur barnens perspektiv: erfarenheter av kontakt med anhöriga för barn som bor i familjehem. FoU-Södertörns skriftserie. 2020;175/20.
6. Barn- och ungdomsvård: Ett betänkande av fosterbarnsutredningen (SOU 1974:7). Stockholm: KL Beckmans Tryckerier AB; 1974.
7. Börjeson B, Magnberg A, Nordin H, Person M. I föräldrars ställe: en studie i fosterbarnens livssituation. Stockholm: AWE/Gebbers; 1976.
8. Sallnäs M, Lundström T. Samhällsvårdade ungdomars kontakter med föräldrar och syskon. Socionomens forskningssupplement. 2009;26:20-35.
9. Föräldrabalk (SFS 1949:381). Stockholm: Justitiedepartementet.
10. Tryggare hem för barn: betänkande av Utredningen om vikten av trygghet och kontinuitet för barn i utsatta situationer (SOU 2022:71). Stockholm: Elanders; 2022.
11. Socialstyrelsen. Placerade barn och ungdomar: Handbok för socialtjänsten. Stockholm: Socialstyrelsen; 2023.
12. Unicef Sverige. Barnkonventionen: FN:s konvention om barnets rättigheter. Stockholm: Unicef; 2024.
13. FN:s kommitté för barnets rättigheter. Barnrättskommitténs allmänna kommentar nr 14: Barnets rätt att i första hand få beaktat vad som bedöms vara barnets bästa. Svensk översättning. Andra upplagan. Stockholm: Barnombudsmannen; 2019.
14. FN:s kommitté för barnets rättigheter. Barnrättskommitténs allmänna kommentar nr 12: Barnets rätt att bli hörd. Svensk översättning. Tredje upplagan. Stockholm: Barnombudsmannen; 2019.
15. FN:s kommitté för barnets rättigheter. Barnrättskommitténs allmänna kommentar nr 7: Genomförandet av barnets rättigheter under tidig barndom. Svensk översättning. Andra upplagan. Stockholm: Barnombudsmannen; 2014.
16. Höjer I. Parents with Children in Foster Care -- How Do They Perceive Their Contact with Social Workers? Practice (UK). 2011;23(2):111-123.
17. Wissö T, Melke A, Josephson I. Social workers' constructions of parents to children in foster care. Qual Soc Work. 2022;21(4):748-764.
18. Wissö T, Melke A, Josephson I. Exploring moral injury among parents with children in out-of-home care. Child Fam Soc Work. 2024;29:679-688.

19. Socialstyrelsen. Barn i familjehem – umgänge med föräldrar och andra närstående. Kunskapsstöd till Socialtjänsten. Version 3. Stockholm: Socialstyrelsen; 2023.
20. Angelöw A, Abrahamsson C, Neander K, Psouni E. 'Now we are on the same page' - experiences of foster parents and social workers participating in Trauma-Informed Care (TIC) training. In press in Child Abuse Negl.
21. Dowdy-Hazlett T, Clark S. "Foster Care is a Roller Coaster": A Mixed-Methods Exploration of Foster Parent Experiences with Caregiving. Child Adolesc Soc Work J. 2025;42:81-93.
22. Hultman E, Wissö T. Follow-up of out-of-home care in dialogues between children and appointed social workers. Nord Soc Work Res. 2021;13(2):333-347.
23. Chateauneuf D, Poirier MA, Pagé G. Decision-making in foster care: A view on the dynamic and collective nature of the process. J Soc Work. 2020;21(4):730-752.
24. Richardson EW, Grogan CS, Richardson SL, Small SL. Displacement, caregiving, and the ecological system of youth in foster care: a theoretical perspective. J Fam Soc Work. 2018;21(4-5):348-364.
25. Bronfenbrenner U. Toward an experimental ecology of human development. Am Psychol. 1977;32(7):513-531.
26. Bronfenbrenner U. The ecology of human development: experiments by nature and design. Cambridge, Mass.: Harvard Univ. Press; 1979.
27. Sameroff AJ. Transactional models in early social relations. Hum Dev. 1975;18:65-79.
28. Socialstyrelsen. BBIC Grundbok: Barns behov i centrum. Tredje upplagan. Stockholm: Elanders; 2023.
29. Risholm Mothander P, Broberg A. Små barns behov av långsiktigt tryggt bas – en barnpsykologisk översikt. Stockholm: Stockholms universitet; 2015.
30. Zeanah CH, Dozier M. Attachment and foster care. In: Attachment: The fundamental questions. Thompson RA, Simpson JA, Berlin LJ. New York: The Guilford Press; 2021, pp. 373-380.
31. Dozier M, Stovall K, Chase A, Kathleen E, Bates B. Attachment for infants in foster care: The role of caregiver state of mind. Child Dev. 2001;72(5):1467-1477.
32. Stern DN. Moderskapskonstellationen. Stockholm: Natur & Kultur; 1996.
33. Substance Abuse and Mental Health Services Administration. SAMHSA's Concept of Trauma and Guidance for a Trauma-Informed Approach. HHS Publication No. (SMA) 14-4884. Rockville, MD: Substance Abuse and Mental Health Services Administration; 2014.
34. Almqvist K, Norlén A, Tingberg B. Barn, unga och trauma: att uppmärksamma, förstå och hjälpa. Stockholm: Natur & Kultur; 2019.
35. Khoo E, Skoog V, Dalin R. In and out of care: a profile and analysis of children in the out-of-home care system in Sweden. Child Youth Serv Rev. 2012;34(5):900-907.

36. Tordön R. Health, Experienced Support and School Performance among Children in Out-of-home care. Linköping: Linköpings universitet; 2020.
37. För barn och unga i samhällsvård volym 1: Betänkande av Utredningen om barn och unga i samhällets vård (SOU 2023:66). Stockholm: Elanders; 2023.
38. van der Kolk B. Developmental trauma disorder: Toward a rational diagnosis for children with complex trauma histories. *Psychiatr Ann*. 2005;35(5):401–408.
39. Nordanger DØ, Braarud HC. Utviklingstraumer: regulering som nøkkelbegrep i en ny traumepsykologi. Bergen: Fagbokforl.; 2017.
40. Felitti VJ, Anda RF, Nordenberg D, Williamson DF, Spitz AM, Edwards V, Koss MP, Marks JS. Relationship of childhood abuse and household dysfunction to many of the leading causes of death in adults: The adverse childhood experiences (ACE) study. *Am J Prev M*. 1998;14(4):245–258.
41. Petruccelli K, Davis J, Berman T. Adverse childhood experiences and associated health outcomes: A systematic review and meta-analysis. *Child Abuse Negl*. 2019;97.
42. Bidö S, Mannheimer M, Samuelberg P. Traumatisering hos barn: en handbok. Första utgåvan. Stockholm: Natur & Kultur; 2018.
43. American Psychiatric Association. Diagnostic and statistical manual of mental disorders: DSM-5-TR. Fifth edition. Washington, DC: American Psychiatric Association Publishing; 2022.
44. Steenbakkers A, Van Der Steen S, Grietens H. How do youth in foster care view the impact of traumatic experiences? *Child Youth Serv Rev*. 2019;103:42–50.
45. Zero to three. DC:0–5™: diagnostisk klassificering av psykisk hälsa och utvecklingsavvikelser under spädbarnsålder och tidig barndom. Oslo: Gyldendal Akademisk; 2022.
46. Ruiz-Romero KJ, Salas MD, Fernandez-Baena FJ, Gonzalez-Pasarín L. Is contact with birth parents beneficial to children in non-kinship foster care? A scoping review of the evidence. *Child Youth Serv Rev*. 2022;106658.
47. Taplin S. Is all contact between children in care and their birth parents “good” contact? Discussion paper. NSW Department of Community Services, Sydney; 2005.
48. Burtch EN, Macera E, Shauffer C, Gupta A, Dozier M. Enhancing visitation in the child welfare system for children separated from their birth parents: Pilot results of fostering relationships. *Attach Hum Dev*. 2024;1–14.
49. Wolff W. Positivt umgänge: Guide för familjehemsföräldrar. Svensk översättning. Stockholm: Socialstyrelsen; 2020.
50. Wolff W. Positivt umgänge: Guide för föräldrar. Svensk översättning. Stockholm: Socialstyrelsen; 2020.
51. Wolff W. Positivt umgänge: Guide för dig som bor i familjehem. Svensk översättning. Stockholm: Socialstyrelsen; 2020.
52. Socialstyrelsen. Guide till dig som använder Positivt umgänge – guider för barn, föräldrar och familjehem. Socialstyrelsen; 2020.

Särtryck ur antologin Barn är anhöriga – vågar vi lyssna på dem?
Nka Barn som anhöriga 2025:2

53. Mölndals stad. Social- och arbetsmarknadsförvaltningen. Familjebehandling [Internet]. Mölndal: Social- och arbetsmarknadsförvaltningen; [uppdaterad 2023-10-16; citerad 2025-05-19]. Hämtad från <https://www.molndal.se/startside/omsorg-och-hjalp/familj-barn-och-ungdom/stod-till-familjen/familjebehandling> 2025-05-19
54. Barnombudsmannen. Prövning av barnets bästa: Ett stödmaterial för beslutsfattare och tjänstepersoner. Stockholm: Barnombudsmannen; 2020.